

Poljoprivredno stanovništvo Jugoslavije u proteklih 40 godina

Danica Marković

Budući da je ekonomska struktura stanovništva uopšte uslovljena strukturom i kretanjem privrede, a i da s druge strane stanovništvo na ovaj ili onaj način utiče na karakter i tempo privrednog razvoja, to su promene u strukturi stanovništva jedan od bitnih pokazatelja ovog razvoja. Zbog krupnih promena privredne strukture koje karakterišu posleratno razdoblje našeg razvitka, naročito naglašenih u poljoprivredi, jer se javljaju ne samo u sferi proizvodnje već i društvenih odnosa, praćenje kretanja poljoprivrednog stanovništva dobija poseban značaj. Poljoprivredno stanovništvo predstavlja jednu od bitnih komponenata društveno-ekonomskih kretanja na selu. Povećanje ili smanjenje poljoprivrednog stanovništva, njegova starosna struktura, prirodni priraštaj, migracije itd, nije od interesa samo kao demograf-

ske već i kao društveno-ekonomsko i socijalno pitanje. Sva navedena pitanja javljaju se i kao uzročnik i kao posledica mnogih pojava koje karakterišu društveno-ekonomski razvoj u poljoprivredi i na selu.

Podaci o kretanju poljoprivrednog stanovništva u razdoblju 1921—1961. godine reljefno odražavaju tempo privrednog razvoja zemlje, i istovremeno ukazuju na društveno-ekonomske odnose koji su vladali u privredi uopšte.

Tabela 1 *Poljoprivredno stanovništvo od 1921—1961. godine*
(u hiljadama)¹

Godina	privredno stanovništva	Poljo- stanovništvo Ukupno	Nepoljo- privredno stanovništvo	% poljo- privrednog stanovništva
1921	12.545	9.885	2.660	78,8
1931	14.534	11.132	3.401	76,6
1938	16.657	12.027	4.030	74,9
1948	15.842	10.696	5.196	67,2
1953	16.999	10.352	6.647	60,9
1961	18.549	9.170	9.173	49,3

U predratnom razdoblju poljoprivredno stanovništvo se u apsolutnom broju povećavalo, a po učešću u ukupnom stanovništvu gotovo da je stagniralo. U posleratnom periodu poljoprivredno stanovništvo opada ne samo relativno (učešćem u ukupnom stanovništvu), već i apsolutno. Neagrarne delatnosti u predratnom periodu nisu bile u stanju da prihvate znatniji deo stanovništva iz poljoprivrede koje je brzo prirastalo, dok je snažan razvoj ovih delatnosti u posleratnom razdoblju apsorbirao ne samo ceo prirodni priraštaj ovog stanovništva već i jedan deo postojećih efekta tako da poljoprivredno stanovništvo opada i relativno i apsolutno. Prosečno godišnje opadanje učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu iznosilo je u predratnom razdoblju 0,23%. U periodu 1948—1961. g. iznosilo je 1,28%.

Kretanje broja poljoprivrednog stanovništva u posleratnom periodu nije bilo isto u svim područjima. Njega su određivali zatečeni nivo ekonomskog razvika, brzina izmene privredne strukture, kao i prirodni priraštaj.

Tabela 2 *Poljoprivredno stanovništvo republika*

Područje	Broj poljoprivrednih stanovnika u hiljadama		Procenat poljoprivrednog stanovništva	
	1953	1961	1953	1961
Jugoslavija	10.316	9.365	60,9	49,3
Srbija	4.657	4.254	66,7	55,7
Uže područje	2.994	2.643	67,2	54,8
Vojvodina	1.078	994	62,9	53,6
Kosovo i Metohija	585	616	72,4	64,0
Hrvatska	2.210	1.963	56,4	41,2
Slovenija	603	501	41,1	31,6
Bosna i Hercegovina	1.770	1.705	62,2	52,0
Crna Gora	258	227	61,5	48,1
Makedonija	818	716	62,7	50,9

¹ Podaci za predratne godine uzeti iz studije M. Macure: *Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije*, a za posleratne to su podaci popisa stanovništva.

Sve republike beleže i apsolutno i relativno opadanje poljoprivrednog stanovništva. Brzina procesa ovog opadanja po republikama indicira tempo ekonomskog razvitka dotičnih područja. Kao što se iz navedenih podataka uočava, tempo je najbrži u područjima u kojima je, zbog velike zaostalosti u prošlosti, nastupio intenzivniji privredni uspon kao što je Crna Gora, uže područje Srbije, Makedonija itd.

Promene ekonomskog sastava stanovništva u smislu brzog smanjenja poljoprivrednog stanovništva neposredno rezultiraju iz specifičnih kretanja stanovništva i radne snage od sela ka gradu nastalih u posleratnom periodu. Snažan razvoj industrije i ostalih neagrarnih delatnosti asporbovao je radnu snagu iz poljoprivrede. Nastupaju kretanja — migracije uglavnom po dve linije: jedan deo stanovništva najvećim delom završavanjem škola definitivno napušta poljoprivredno gazdinstvo, a drugi znatni deo radne snage gazdinstava nalazi stalno zaposlenje u nepoljoprivrednim delatnostima, ili u društvenom sektoru poljoprivrede, ali ostaje i dalje na gazdinstvu, stanuje i učestvuje u formiranju dohotka gazdinstva.

Pored niza posledica čisto ekonomske prirode, koje migracija sa sela ostavlja, ne bi trebalo gubiti iz vida ni posledice društvene i sociološke prirode. Iznete promene ekonomskog sastava stanovništva znače vrlo mnogo u smislu promena njegovog kulturnog nivoa i načina života. U stvari to je složeni proces pretvaranja pretežno agrarnog i primitivnog društva u industrijsko i savremeno društvo. Čitav taj proces na strani poljoprivrede i sela znači stvaranje povoljnijih uslova za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa. Svakodnevno, ili sedmično, putujući na relaciji selo—grad i obratno ova radna snaga unosi u selo kulturnije navike gradske sredine što unosi promene u načinu života na selu. Ovakva domaćinstva postepeno gube poljoprivredni karakter i sve više inkliniraju ka nepoljoprivrednim — gradskim domaćinstvima. Ostajući pak i dalje u simbiozi sa poljoprivrednim gazdinstvom ona teže da održe svoj zemljišni posed. Ovakvo se gazdinstvo, međutim potpuno transformiše. Ne ulazeći na ovom mestu detaljnije u to pitanje, treba da napomenemo da su ova gazdinstva na putu transformacije. Kojim će tempom međutim, taj proces dalje ići zavisi, grubo rečeno, od stepena i tempa angažovanja društvenih sredstava u proizvodnji na ovim gazdinstvima, naime od tempa uključivanja ovih gazdinstava u društveni proizvodni proces.

Stepen privredne aktivnosti poljoprivrednog stanovništva

Veoma važan pokazatelj, koji u ovakvim razmatranjima govori isto ako ne i više nego procenat poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu jeste procenat privredno aktivnog u ukupnom stanovništvu. Nije nam, na žalost, moguće prikazivanje ovog pokazatelja u nizu po godinama zbog različitih definicija privredne aktivnosti stanovništva koje su primenjivane u pojedinim popisima stanovništva. Zadržavamo se zato na podacima dva poslednja popisa stanovništva sprovedena 1953. i 1961. g., pri kojima su kriterijumi definisanja privredno aktivnog stanovništva ujednačeni i time podaci popisa dovedeni u stanje uporedivosti.

Tabela 3

Privredno aktivno stanovništvo u poljoprivredi u % od ukupnog poljoprivrednog stanovništva

Godina	Ukupno	BiH	Crna Gora	Makedonija	Hrvatska	Slovenija	S r b i j a			
							Svega	Uže podr.	APV	AKMO
1953	52,0	47,6	40,7	45,7	46,1	58,9	53,2	58,3	49,8	35,3
1961	51,5	46,0	39,3	44,5	55,0	58,3	53,1	58,7	47,3	39,0

Iz prikazanih podataka može se uočiti da je u poljoprivredno zaostalim područjima stepen privredne aktivnosti poljoprivrednog stanovništva niži nego što je u razvijenijim područjima. Tu međutim, ipak ima izuzetaka. Uže područje Srbije na primer, pokazuje više koeficijente privredne aktivnosti poljoprivrednog stanovništva nego što je u Sloveniji i u Vojvodini. To bi se moglo objasniti time što kategorija aktivnog stanovništva u poljoprivredi nema isti značaj kao u industriji i drugim delatnostima u kojima je aktivnost stanovništva opredeljena stvarnim zaposlenjem i primanjem novčane naknade za rad. U poljoprivredi, naročito individualnoj, faktička se nezaposlenost meša sa prikriivenom, latentnom nezaposlenošću, te i statistički podatak o broju aktivnog stanovništva u poljoprivredi ima jako naglašen relativan značaj, koji je utoliko više aproksimativan ukoliko se ide ka manje razvijenim područjima, odnosno ka više ruralnoj sredini. Imajući sve ovo u vidu, ovaj kratak osvrt na pitanje stepena aktivnosti poljoprivrednog stanovništva dat je na ovom mestu ne u cilju sagledavanja stepena zaposlenosti odnosno nezaposlenosti poljoprivrednog stanovništva, već više radi orijentacionog uvida u ovu kategoriju poljoprivrednog stanovništva koja je uglavnom nosilac i uzročnik promena koje su nastupile u socijalno-ekonomskom životu na našem selu.

Kada se razmatra stepen privredne aktivnosti poljoprivrednog stanovništva, obično se tada uzima ukupan kontingent radne snage koja je angažovana na individualnim gazdinstvima. Međutim, taj je kontingent znatno veći. On je veći za broj onih privredno aktivnih stanovnika individualnih domaćinstava koji imaju stalno zaposlenje van gazdinstva, ali ipak delimično ili stalno učestvuju u radu gazdinstva. Prema popisu poljoprivrede 1960. broj lica stalno zaposlenih van gazdinstva iznosio je 1,306.000 a sada verovatno iznosi oko 1,550.000. Najveći broj ovih lica učestvuje u radu gazdinstva posle rada u fabrici i za vreme godišnjeg odmora. Postoji jako izražena tendencija intenzivnijeg učestvovanja žena u radu na gazdinstvu u onim domaćinstvima koja imaju stalno zaposlene van gazdinstva. Zbog takvih tendencija žene i predstavljaju veći deo radne snage u individualnim gazdinstvima. Od ukupno 5,585.269 privredno aktivnih poljoprivrednika na individualnim gazdinstvima 55% su žene. U Sloveniji, na primer, ženska radna snaga čini 62% ukupnog broja privredno aktivnih. Ovisnost individualnih gazdinstava o ženskoj radnoj snazi unosi postepene promene u proizvodnju i strukturu proizvodnje. Žena je najčešće i proizvođač i domaćica. Ona zbog toga napušta onu proizvodnju koja je dugo u toku godine odvaja od domaćinstva i koja traži dosta intenzivnog rada u toku celog dana, a orijentiše se ka onoj proiz-

vodnji, koja se može organizovati u dvorištu i njegovoj blizini, kao što su stočarstvo i bašta. Od ukupno 2,618.103 individualnih poljoprivrednih domaćinstava samo 829.880 ima domaćicu koja isključivo obavlja poslove domaćinstva. U ostalih oko 1,800.000 domaćinstava žena obavlja i poslove na gazdinstvu i poslove domaćice. Sve veći broj žena i upravlja celokupnim gazdinstvom. U oko 15% ukupnog broja gazdinstva žena upravlja gazdinstvom. U Hrvatskoj u oko 20% individualnih gazdinstava žena upravlja gazdinstvom, a u Sloveniji u oko 25% gazdinstava.

Bavljenje uzgrednim delatnostima, inače jako rasprostranjeno na selu, dalji je značajan momenat u vezi sa pitanjem aktivnosti poljoprivrednog stanovništva. Prema rezultatima popisa poljoprivrede 1960. godine 732.452 lica se stalno bave tkanjem sukna i platna, 556.091 izradom ćilima, vezova i prostirki, 49.117 lica izradom drvnih predmeta, 16.513 lica izradom cigle i kreča, 13.910 lica kovačko-kolarskim poslovima i 54.158 lica prevozom za druge (kirijašenjem). Samo naznačenim delatnostima bavi se oko 1,300.000 žena što upotpunjava njihovu aktivnost u individualnim gazdinstvima.

Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva

Promene u starosnoj strukturi privredno aktivnog stanovništva u poljoprivredi (tabela 4) ukazuju na neke interesantne aspekte socijalno-ekonomskih kretanja na selu. One su rezultat odlaska mladih generacija sa sela i utiču na postepeno starenje sela.

Tabela 4

Starosna struktura privredno aktivnih poljoprivrednika*

Godina	G r u p e s t a r o s t i							
	Ukupno	10—14	15—19	20—34	35—49	50—64	65 i više	nepoznato
u hiljadama								
1953	5.277	306	956	1.815	1.120	785	294	—
1961	4.738	179	545	1.657	1.016	1.022	315	25
u procentima								
1953	100	5,8	18,1	34,4	21,2	14,9	5,6	—
1961	100	3,8	11,5	35,0	21,4	21,6	6,6	0,1

Od 1953. g. do 1961. g. pored opšteg smanjenja privredno aktivnih stanovnika u poljoprivredi, izrazito su smanjeni kontingenti aktivnih stanovnika do 34 godine starosti, dok su se povećali kontingenti aktivnih stanovnika preko 50 godina starosti. Naročito je smanjen broj aktivnih u starosnoj grupaciji 15—19 godina starosti, a povećan u grupaciji 50—64 godina starosti. Ovi podaci ukazuju na proces starenja sela i stanovništva u poljoprivredi.

* Privredno aktivni poljoprivrednici uključuju sve poljoprivrednike, poljoprivredne radnike i ribare.

Izmena starosne strukture stanovništva u smislu opadanja učešća mladih generacija, kao posledice njihovog napuštanja sela i orijentacije na delatnosti van poljoprivrede imaju svoju pozitivnu i negativnu stranu.

Orijentacija seoskih domaćinstava na školovanje dece, na sticanje kvalifikacija koje obezbeđuju napuštanje sela, na trajno napuštanje poljoprivrednih gazdinstava siguran je indikator rušenja individualnog gazdinstva kao ekonomske jedinice. To je ujedno pozitivan faktor prevazilaženja individualnog gazdinstva, pozitivan faktor procesa podružtvljavanja u poljoprivredi.

Sa druge strane, odlazak mladih generacija, može imati i svoju negativnu stranu, jer lišava selo osnovnog nosioca pozitivnih i savremenih stremljenja ka razvijanju socijalističkih društvenih odnosa, što je osnovni cilj naše socijalističke politike na selu.

Kao što se vidi izmena ekonomske strukture stanovništva u posleratnom periodu bila je veoma brza i po svom intenzitetu premašuje takva kretanja u drugim zemljama. Te su promene višestruko značajne za dalji privredni razvitak uopšte, a posebno za daljna društveno-ekonomska kretanja na selu. Tendencija daljeg smanjenja poljoprivrednog stanovništva, uvjetovana je s jedne strane smanjenjem stope prirodnog priraštaja, a s druge migracijama iz sela u grad, tj. iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne delatnosti. Mnoga se individualna gazdinstva neće više reprodukovati kao poljoprivredna gazdinstva, jer mlade generacije odlaze, a iz mnogih domaćinstava su već otišle tako da je sve veći broj takozvanih staračkih domaćinstava koja se postepeno gasi i kao poljoprivredno domaćinstvo i kao individualno poljoprivredno gazdinstvo.

SUMMARY

THE AGRICULTURAL POPULATION OF YUGOSLAVIA DURING THE LAST 40 YEARS

The authoress of this article considers the changes in structure of agricultural population of Yugoslavia in the period from 1921 to 1961.

In the first part of this article the authoress analyzed the statistical data of the prewar and postwar population censuses and comes to the conclusion that in the prewar period total number of agricultural population was increasing absolutely and relatively as well. In postwar period situation reversed. An average annual decrease of participation of agricultural population in the total population amounted in the prewar period to 0,23% while in the postwar period up to 1961. 1,28%. The authoress particularly notes the differences among republics and regions for the period from 1953 to 1961 and concludes that there was a general tendency of the decrease in number of agricultural population (relatively and absolutely). This tendency is strongly expressed in regions which have been developing their economies relatively the most intensive in the postwar period (Crna Gora, Makedonia).

In the second part authoress considers the degree of economic activity of agricultural population. According to the population censuses in 1953 and 1961 the percentage of active agricultural population in the total number of agricultural population was lower in less developed regions than in more developed ones. Sur-

prisingly high percentage of women are among the active agricultural population (55% in the whole country and 62% in Slovenia). However this is a consequence of higher proportion of men among those employed in nonagricultural activities. Relatively high percentage of women in the active agricultural population determines and changes in certain extent the way of farming. Peasants' households with prevailing women labour power orientate their agricultural production to so called »small farming« (pigbreeding and horticulture). Women manage agricultural works in about 15% of all peasants' households (in Croatia 20% and in Slovenia 25% respectively).

In the third part authoress analyzed some basic data about the age structure of agricultural population. Gradual process of ageing of rural population is a general tendency and is due to the flow of younger people from villages to towns. Analysis of the decrease of active population in the period 1953—1961 shows that groups of active population up to the 34 years of age rapidly reduced their number while groups of active population over 50 years of age increased their number.

In the conclusion of this article there is said: »The tendency of further decrease of agricultural population is caused on the one hand by the decline of the rate of natural increase and on the other hand by the flow of rural population from villages to towns i. e. from agricultural to nonagricultural activities. Many individual households won't reproduce themselves any more. Aged peasants' households are growing in number and gradually dying out as agricultural households«.

РЕЗЮМЕ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ НАСЕЛЕНИЕ ЮГОСЛАВИИ ЗА ПОСЛЕДНИЕ 40 ЛЕТ

Автор рассматривает изменения в структуре сельскохозяйственного населения Югославии в период с 1921 по 1961 г. В первой части статьи автор, на основе данных, устанавливает, что в довоенный период число сельскохозяйственного населения увеличивалось как абсолютно, так и относительно; в послевоенном же периоде можно констатировать обратный процесс. Средний годовой процент понижения сельскохозяйственного населения по отношению к общему числу населения в довоенный период составлял 0,23 процента, а в послевоенный период до 1961 г. 1,28 процента. Автор отмечает разницу в движении сельскохозяйственного населения в разных республиках и областях в периоде с 1953 г. по 1961 г. Понижение числа сельскохозяйственного населения (относительное и абсолютное) является общей тенденцией. Эта тенденция особенно обнаружилась в областях, где после войны относительно наиболее интенсивно стало развиваться народное хозяйство (Черногория, Македония, центральная часть Сербии).

Во второй части автор говорит о интенсивности хозяйственной деятельности сельского населения. Данные переписи населения 1953 и 1961 года показывают, что процент активно участвующего в производстве сельскохозяйственного населения более низкий в краях, где народное хозяйство слабо развито, и, наоборот, более высокий с краях с развитым народным хозяйством. 55 процентов (в Словении 62 процента) активно участвующего в производстве сельскохозяйствен-

ного населения составляют женщины. Это объясняется тем, что бóльший процент мужчин чем женщин находит себе работу вне единоличного хозяйства. Большой процент женщин из сельской местности, активно участвующих с производстве, вызывает и своеобразное изменение в способе производства. Единоличные хозяйства все больше ориентируются на производство в рамках своего хозяйственного двора (мелкий скот и овощеводство). В 15 процентах единоличных хозяйств ведет хозяйство женщина (в Хорватии 20 процентов, с Словении 25).

В третьей части автор дает некоторые данные о возрастной структуре сельскохозяйственного населения. Население в деревнях становится постепенно все более старым, потому что молодые люди из деревень уезжают. В период с 1953 года по 1961 резко уменьшилось число активно участвующих в производстве в возрасте до 34 лет, в то время как увеличилось число активно участвующих в производстве в возрасте свыше 50 лет.

В заключении этой статьи говорится: »Тенденция дальнейшего уменьшения числа сельского населения обусловлена, с одной стороны, уменьшением естественного прироста населения, а с другой стороны, переселением населения из деревень в города, т. е. из сельской в другие сферы производства. Многие единоличные хозяйства никогда больше не будут заниматься сельским хозяйством. Все больше возрастает число единоличных хозяйств, в которых работают только старики, и эти хозяйства постепенно отмирают как хозяйства сельскохозяйственного типа.«